

Stencil från

Omkastningen av Sveriges komparativa fördelar och
dess konsekvenser för den industriella omvandlingen
under efterkrigstiden

av

Lennart Ohlsson

INDUSTRIENS

UTREDNINGS

INSTITUT

1969-11-24

24.11.69 LO

Omkastningen av Sveriges komparativa fördelar och dess konsekvenser för den industriella utvecklingen under efterkrigstiden

Strukturomvandling, lönestegring och produktivitet

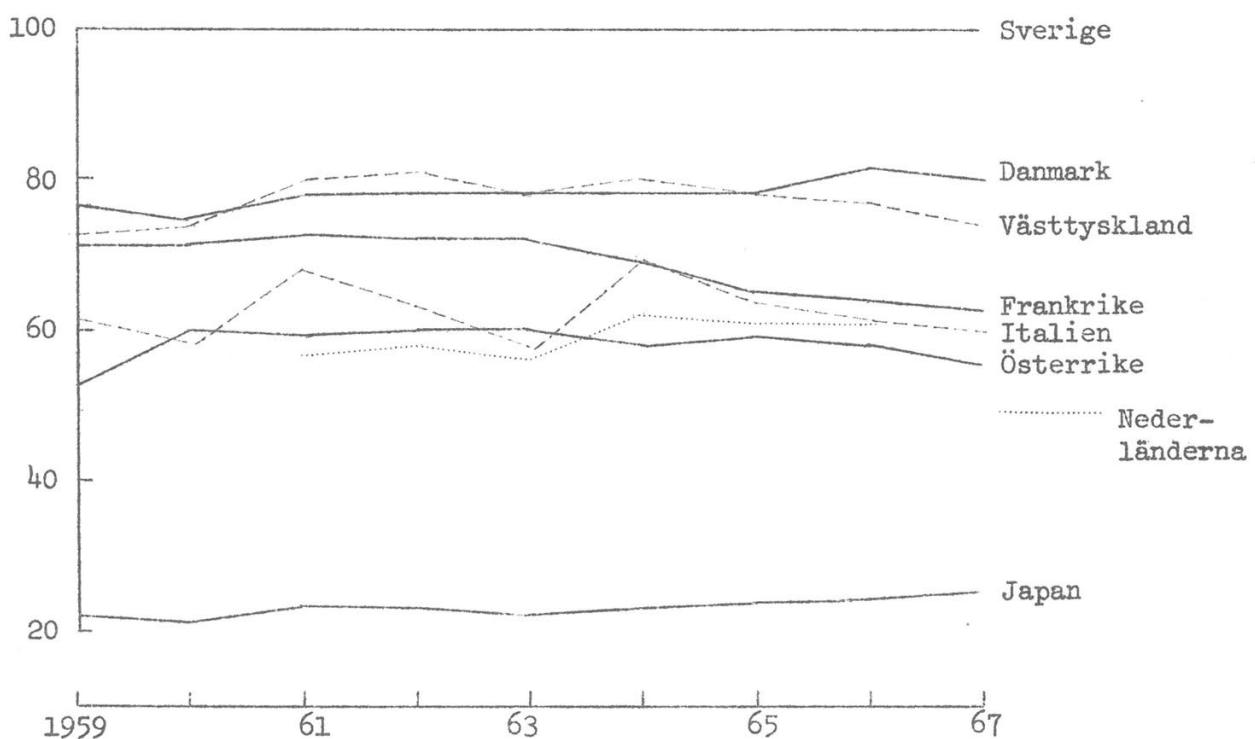
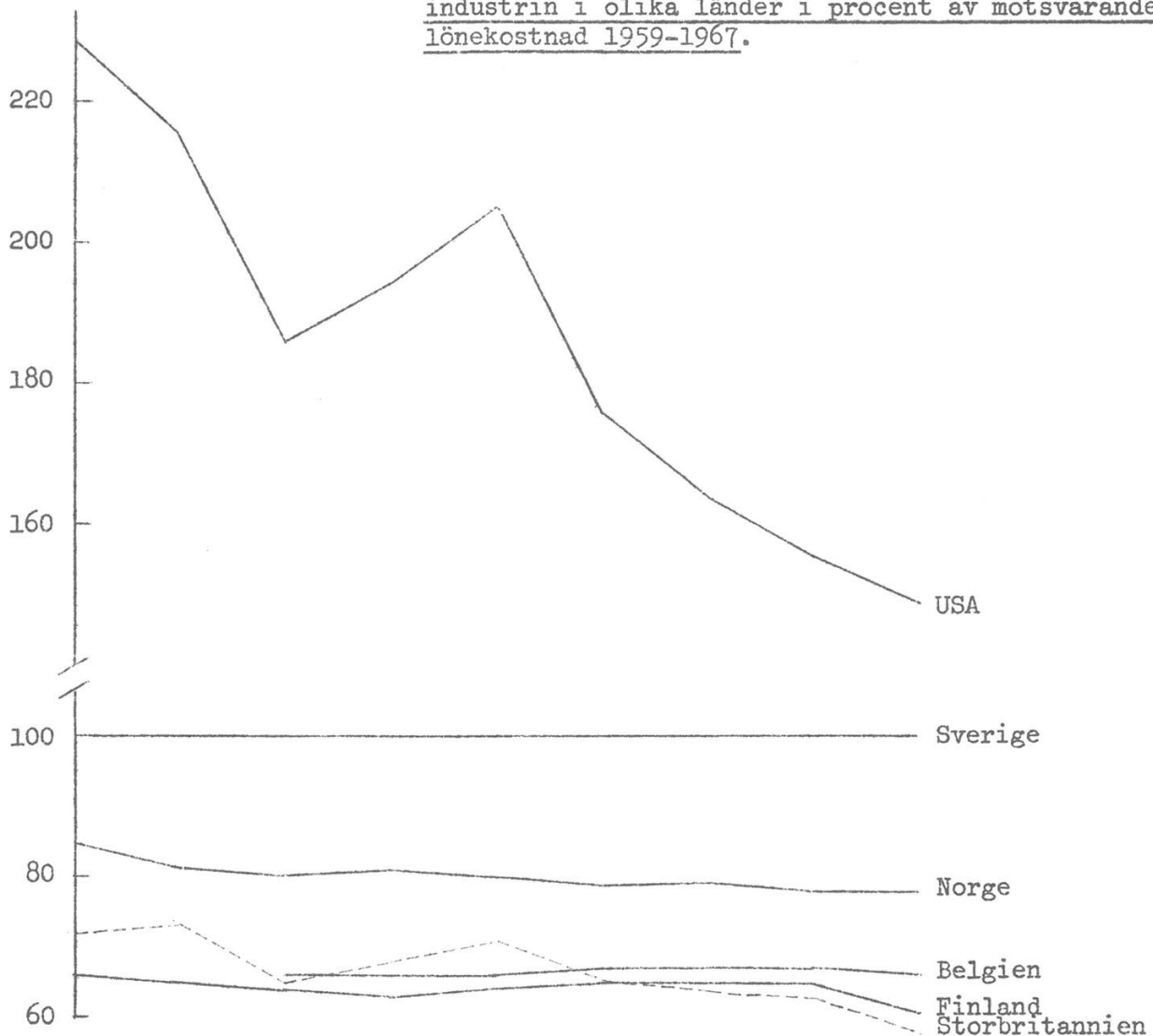
Den strukturomvandling som svensk industri genomgått under 1960-talet brukar ofta i allmän ekonomisk debatt betraktas som ett relativt kortsiktigt fenomen. Det är t.ex. inte ovanligt att möta den föreställningen att en alltför stark löneökning legat bakom eller åtminstone starkt påskyndat och förstärkt denna strukturomvandling. Denna tankegång står också väl i samklang med de tendenser till balansbrist som under några år kunnat märkas i utrikeshandeln. Låt mig genast erkänna att det är troligt att kortsiktigt alltför kraftiga löneökningar varit en bidragande orsak till såväl strukturomvandling som nämnda tendenser till störningar i den externa balansen. Bakom en sådan tankegång ligger naturligtvis ett antagande om att arbetsmarknadsparterna på kort sikt kan komma överens om löneökningar som visar sig överstiga den faktiska produktivitetsökningen för arbetskraften.

Den svenska lönestegringstakten har emellertid varit hög även ur ett något längre tidsperspektiv. Enligt SAF:s internationella jämförelse av lönekostnader överträffas den svenska ökningen i total lönekostnad åren 1959-1967 endast av Japan och Danmark (se diagram 1). Mot denna bakgrund kan det hävdas att en så pass kraftig och långvarig lönestegring måste motsvaras av en stark ökning i arbetskraftens produktivitet. En fråga som då kan ställas är varför produktivitetsutvecklingen i Sverige varit så stark internationellt sett. Eftersom produktivitetsutvecklingen delvis kan tänkas vara bestämd av löneutvecklingen är det normalt sett inte lätt att besvara en sådan fråga - i varje fall inte för en längre tidsperiod. Det komplicerade samspelet mellan löner och produktivitet gör det också svårt att se sammanhanget mellan å ena sidan den erkänt starka strukturomvandlingen i Sverige under 1960-talet och å andra sidan utvecklingen av löner och produktivitet.

Vill man göra det enkelt för sig så kan detta ske genom att produktivitetsutvecklingen i stor utsträckning kan hänföras till faktorer bakom den så kallade teknikfaktorn i en produktionsfunktion. Eftersom denna för ett litet land som Sverige till stor del är beroende av den tekniska utvecklingen utomlands så kan den historiskt starka strukturomvandlingen i Sverige under 1960-talet hänföras till en stark teknikutveckling utomlands,

Procent

Diagram 1. Total lönekostnad per arbetad timme inom den egentliga industrin i olika länder i procent av motsvarande svenska lönekostnad 1959-1967.

Källa: SAF:s statistiska byrå: "Direct and Total Wage Cost for Workers - International Survey 1959 - 1967". I den totala lönekostnaden ingår förutom direkt lön även indirekta lönekostnader såsom semesterlön, helgdagslön, avgifter till socialförsäkringar o.dyl.

vilken då också bör motsvaras av en omfattande strukturomvandling i andra länder. Att det senare varit fallet behöver inte betvivlas. Då emellertid USA vanligen betraktas som det land, i vilket mycket av den nya tekniken skapas och då arbetsproduktiviteten i Sverige stigit markant snabbare än i USA under åren 1959-1967 att döma av löneutvecklingen, så återstår att förklara denna skillnad.

En trolig förklaring skulle vara att allokeringen av produktionsfaktorererna i Sverige år 1959 varit dålig i jämförelse med den amerikanska vid då gällande faktorpriser och valutakurs och att Sverige under åren 1959-1967 starkt kunnat förbättra resursallokeringen. Sverige skiljer sig i det avseendet knappast från flertalet europeiska länder.¹⁾ Då återstår emellertid att förklara varför den svenska lönestegringstakten och tordigen takten i produktivitetstillväxten varit så hög i relation till andra europeiska länder under åren 1959-1967. Genom den relativt liberala handelspolitik Sverige fört brukar det vanligen anses att allokeringen av produktionsresurser är god i jämförelse med andra europeiska länder. Så behöver emellertid ej vara fallet om t.ex. obalans mellan relativa faktorpriser och faktorproportioner rådde i Sverige i slutet av 1950-talet.

I det följande skall jag försöka diskutera orsak och verkan i den komplicerade process som utvecklingen av löner och arbetsproduktivitet samt omvandlingen av produktionsstrukturen utgjorde i Sverige under efterkrigstiden. Jag vill hävda att omfattningen av denna strukturomvandling till betydande del bestämts av händelser under det andra världskriget, som medfört en omkastning av Sveriges komparativa fördelar från arbetsintensiv till kapitalintensiv produktion. För att förstå orsak och verkan i detta skeende är det nödvändigt att utsträcka analysen till en betydligt längre tidsperiod än den som ovan betraktats. En stark anledning till detta är att omkastningen av Sveriges komparativa fördelar under det andra världskriget möjliggjordes genom den internationellt sett gynnsamma ekonomiska utvecklingen i Sverige sedan början av detta århundrade som starkt minskade skillnaderna i lönenivå gentemot de mera utvecklade länderna i Europa.

Jag vill också framhålla att framställningen, som på grund av det begränsade utrymme som står till förfogande blir skissartad, är av starkt spekulativ karaktär. Jag är därför medveten om att invändningar säkert kan

1) I sin bok "Why Growth Rates Differ", Washington 1967, har E. Denison hävdad att skillnaden i produktivitet utveckling mellan USA och en rad europeiska länder under efterkrigstiden kan hänföras till den initiiellt sämre resursallokeringen i Europa vid krigsslutet. Genom liberaliseringen av utrikeshandeln kunde stora produktivitetvinster erhållas genom den bättre resursallokering som därigenom framtvingades.

resas mot flertalet enskilda punkter i framställningen. Ett av skälen är att orsak och verkan är svåra att särskilja i ett ekonomiskt förlopp. Det skall också erkännas att inte mycket statistik kan presenteras som styrker framställningen. Till en del beror detta dock på att sådana statistiska data, som här skulle behövas, helt eller delvis saknas i publicerad statistik. Jag vill därför snarare betrakta den följande framställningen som ett försök att ställa hypoteser för framtida forskning än ett försök att lösa problem. Med detta vill jag ursäkta det ringa utrymme jag tilldelat prövningen av de hypoteser som ställs.

Löneutvecklingen och dess orsaker under mellankrigstiden

Trots avsaknaden av data kan det knappast råda någon tvekan om att Sverige i början av detta århundrade kan betecknas som ett låglöneland i jämförelse med många europeiska länder och USA. Den löneutveckling som därefter följde fram till det andra världskriget torde emellertid åtskilligt ha minskat lönegapet till de mera utvecklade europeiska länderna. Enligt Svenilson¹⁾ steg reallönen inom svensk industri klart snabbare än i jämförbara europeiska länder och även något mer än i USA från åren strax före det första världskriget till slutet av mellankrigstiden.

Orsakerna till den gynnsamma reallöneutvecklingen i Sverige är svårfångade. Vid en internationell jämförelse framträder emellertid det mönstret att länder som under tjugooch/eller trettioalet varit relativt stagnerande samtidigt haft svårigheter att kombinera extern och intern balans. Störningar i den externa balansen föranledde därför ofta en hård, deflationistisk ekonomisk politik. Den svenska ekonomiska tillväxten var knappast särskilt stark i internationell jämförelse om tjugotalet och trettioalet betraktas var för sig. Betraktas hela mellankrigstiden framstår emellertid Sverige som ett av de snabbast expanderande länderna. En trolig anledning till den goda ekonomiska tillväxten är att Sverige tycks ha drabbats relativt lindrigt av de internationella valutakriserna. Det känns därför frestande att påstå att just detta förhållande varit en av huvudorsakerna bakom den internationellt sett goda ekonomiska tillväxten och reallöneökningen i Sverige.

De grundläggande orsakerna till Sveriges relativt lindriga konfrontation med problem kring den externa balansen kan relativt väl urskiljas.

1) Svenilson, I, Growth and Stagnation in the European Economy, Geneva 1954, s.235.

Förutom frukterna av en i flera stycken väl genomförd ekonomisk politik kan sannolikt mycket hänföras till ur ekonomisk synpunkt relativt exogena omständigheter. Den omständigheten att Sverige stod utanför det första världskriget torde positivt ha bidragit till en god industriell konkurrenskraft under den följande fredsperioden. En mera direkt konsekvens för den externa balansen var emellertid att ett tidigare negativt räntenetto med utlandet - uppgående till omkring 10 procent av exporten under åren före kriget - i det närmaste helt eliminerades under krigsåren. Detta var en följd av återbetalningen under krigsåren av nära nog hela den utländska obligationsskulden, vilken återbetalning då kunde ske i starkt deprecierade utländska valutor.

En annan omständighet av betydelse för exporten var tillgången av råvaror (se tabell 1). Beroendet av dessa varor och av produkter med högt råvaruinnehåll hos utländsk, främst europeisk, industri samt närheten till avsättningsmarknaderna utgjorde betydelsefulla konkurrensfördelar. Detta hade dessutom den fördelen att därigenom en mindre del av den svenska exporten kom att drabbas av de betydande importrestriktioner, som särskilt under trettio-talet infördes i Europa. Tillgången av råvaror kan också ha haft en direkt inverkan på lönebildningen då råvaruindustri och råvarubaserad industri genom nämnda konkurrensfördelar var relativt okänsliga för löneökningar, varför denna industri i varje fall tidvis kom att erhålla en löneledande roll.

Tabell 1. Exporten från några industribranscher i procent av total export under perioden 1913-1939

	1913	1924	1929	1934	1939
Malm	8,4	6,5	8,4	6,9	12,8
Stång- och tackjärn	9,1	6,1	5,2	8,3 ¹⁾	9,8 ¹⁾
Trävaror	22,6	20,7	17,0	16,1	10,8
Papper och massa	18,8	29,3	27,0	29,7	26,4
Verkstadsprodukter	7,3	11,5	13,1	20,7 ²⁾	25,2 ²⁾

1) Under åren 1934 och 1939 ingår i denna grupp även valsverksprodukter, som år 1930 utgjorde omkring 2 procent av total export.

2) Under åren 1934 och 1939 ingår i denna grupp även järnmanufaktur, som år 1930 utgjorde omkring 3 procent av total export.

Källa: Ohlsson, Lennart, Utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige 1871-1966, Industriens Utredningsinstitut, Uppsala 1969.

Av tabell 1 framgår emellertid att den gynnsamma exportutvecklingen under mellankrigstiden inte enbart kan hänföras till exporten av råvaror och produkter med stark råvaruanknytning. Exporten av produkter från verkstadsindustrin svarade för en så stark tillväxt att andelen av total export tredubblades från åren före det första världskriget till åren före det andra. Förutom att nämnda produkter utmärktes av en betydligt starkare tillväxt i världshandeln än industrivaror i genomsnitt, förefaller det som om den svenska verkstadsindustrins internationella konkurrenskraft varit så god att dess utländska marknadsandelar betydligt kunnat ökas. (Se tabell 2.) Därvid uppkommer naturligtvis den frågan hur en bibehållen eller kanske till och med förbättrad internationell konkurrenskraft varit förenlig med en långsiktigt starkare lönestegring än i flertalet konkurrentländer.¹⁾ Varför drabbades inte den svenska verkstadsindustrins export hårdare av den alltmer protektionistiska handelspolitiken under mellankrigstiden? Även mellan åren 1929 och 1937, då exportmarknaden av verkstadsprodukter minskade, kunde de svenska marknadsandelarna nämligen stiga.

Till en del kan kanske utvecklingen under trettiotalet hänföras till devalveringen år 1931. En annan trolig anledning till andelsökningarna under mellankrigstiden var att många verkstadsprodukter baserades på inhemska uppfinningar, varför en del företag mötte föga konkurrens från utländska producenter. Dessutom torde de i regel relativt arbetsintensiva produktionsmetoderna inom stora delar av verkstadsindustrin ännu under mellankrigstiden relativt väl ha överensstämt med Sveriges komparativa fördelar. Huruvida

Tabell 2. Förändring av den svenska verkstadsindustrins marknadsandelar i världshandeln mellan åren 1913-1937. Procentenheter.

Varugrupp	1913-1929	1929-1937
Industriell utrustning	+ 1,3	+ 0,9
Elektriska varor	+ 1,7	+ 0,2
Jordbruksmaskiner o dyl	- 0,5	+ 0,7
Järnvägsutrustning, fartyg etc	+ 2,2	+ 4,8
Motorfordon etc	+ 0,2	+ 0,4
Övrig metallmanufaktur	+ 0,8	+ 0,4

Källa: Tyszynski, H: World Trade in Manufactured Commodities 1899-1950. Manchester School of Economic and Social Studies, 1951. Andelen är uträknad på så sätt att den svenska exporten satts i procent av motsvarande export från elva länder. Sistnämnda export utgjorde enligt Tyszynski 80-85 procent av den totala världshandeln med industrivaror.

1) Jag förutsätter här att verkstadsindustrins reallöner i Sverige och utomlands utvecklats i stort sett som industrin i genomsnitt.

verkstadsindustrin genom en stark produktivitetsutveckling och/eller en gynnsam prisutveckling då kan sägas ha bidragit till att driva fram en ur internationell synpunkt relativt stark lönestegring är det ej möjligt att här ta ställning till.

Omkastningen av Sveriges komparativa fördelar

I enlighet med tidigare argumentation finns det således skäl som talar för att Sverige från seklets början och fram till det andra världskriget hade en internationellt sett stark reallöneutveckling och ekonomisk tillväxt. Ännu i slutet av trettiotalet torde dock Sverige inte ha hämtat in hela det försprång som Europas mera utvecklade nationer hade vid sekelskiftet vad gäller lönenivå och BNP per capita. Som bekant så har emellertid Sverige under större delen av efterkrigstiden antagit en i båda dessa avseenden ledande position i Europa. Skillnaden i lönehänseende har i varje fall under 1960-talet varit så stor att det numera anses självklart att svenska företag måste välja mer kapitalintensiva produktionsmetoder än sina europeiska konkurrenter eller kompensera en relativt låg kapitalintensitet med andra konkurrensfördelar. Jag vill därför hävda att en omkastning av Sveriges komparativa fördelar har inträffat och att denna omkastning inträffade under det andra världskriget.

Vad gäller dateringen av omkastningen så förefaller den mer eller mindre självklar. För det första så är det svårt att finna en annan trolig tidsperiod. En sådan omkastning i ett land med så stor utrikeshandelsandel av ekonomin och med traditionellt relativt små handelshinder borde ha avspeglats i utrikeshandelns utveckling. Jag föreställer mig närmast att den skulle ha resulterat i störningar i den externa balansen till följd av den strukturomvandling som måste ligga bakom en omkastning. Under den aktuella tidsperioden har Sverige emellertid knappast haft andra störningar i betalningsbalansen än i samband med internationella valutakriser.

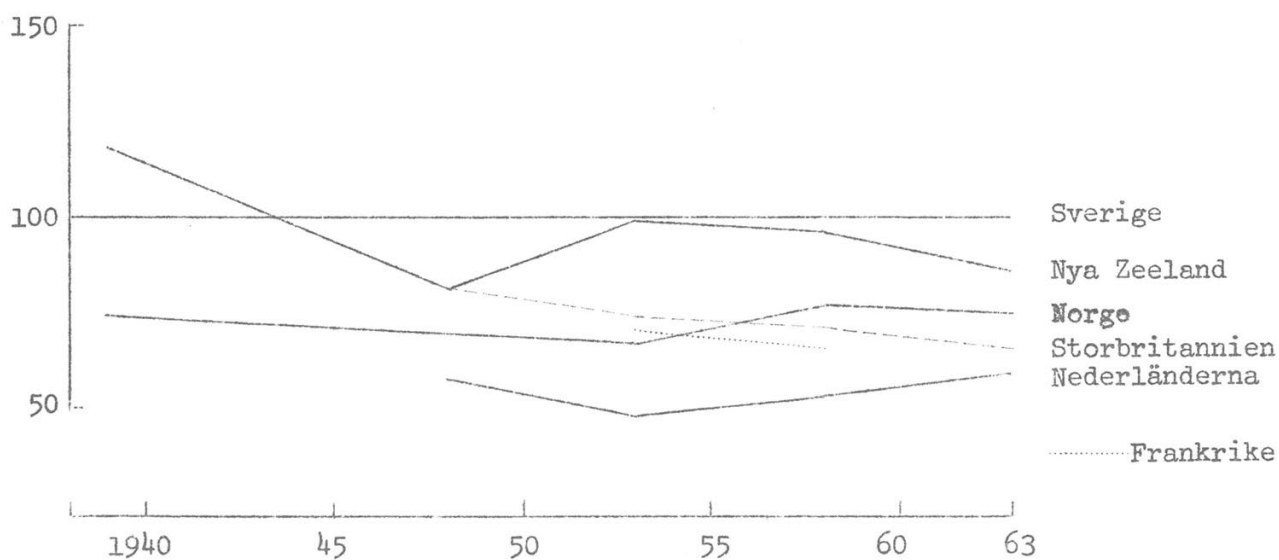
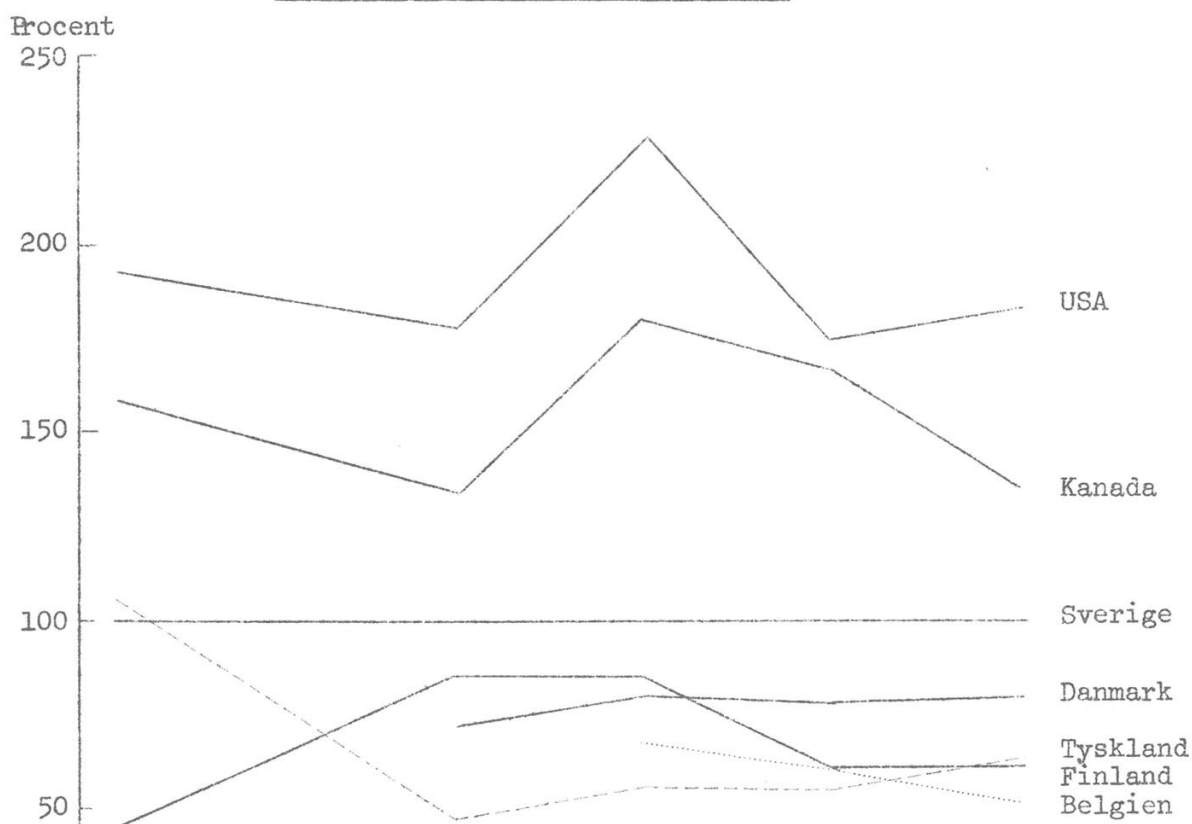
För det andra är det troligt att den under krigsåren starka fysiska förslitningen och förstörelsen av kapital i flera länder måste ha verkat i den riktningen att Sverige även vid då oförändrad kapitalintensitet kom att framstå som ett relativt sett mera kapitalintensivt land. Omställningen från krigsproduktion till fredsproduktion torde ha förstärkt denna tendens genom att mycket kapital då blev obsolet i utlandet.

Ett tredje skäl är att utvecklingen av faktorpriser i Sverige och i de krigsdrabbade europeiska länderna sannolikt var mycket olika. Genom full sysselsättning, oförstörd produktionsapparat och avskärmning från utlandet m m steg troligen relationen lön/kapitalpris i förhållande till motsvarande relation i många europeiska länder. Omkastningen av de komparativa fördelarna kan därför inte enbart ses som resultatet av en faktoromkastning i den meningen att den enbart kan hänföras till att den fysiska faktorproportionen kapital/arbetare kastades om.

Hypotesen att en omkastning ägde rum under krigsåren skulle kunna prövas genom att jämföra kapitalintensiteten eller faktorprisrelationen mellan Sverige och andra europeiska länder före och efter det andra världskriget. En förutsättning för jämförbarhet mellan länderna i detta avseende är emellertid att utrikeshandeln är så fri från handelshinder att växelkurserna kan anses avspegla valutornas värde. Så var emellertid knappast fallet varken i slutet av trettiotalet eller i slutet av fyrtiotalet. Dessutom är det möjligt att erhålla data över enbart lönenivån och till yttermera visso endast i ett begränsat antal länder. Som framgår av kommentarerna i anslutning till tabell 3 försämras jämförbarheten dessutom av att lönenivån ej kunnat erhållas för samma år, för samma population av företag etc. Det står därför helt klart att en jämförelse av lönenivåerna blir mycket osäker redan av statistiska skäl men därutöver också som ett kriterium på omkastningen av komparativa fördelar. Då det inte varit möjligt att erhålla andra och tillförlitligare data så har här valts att trots alla svagheter presentera data över relationen mellan den genomsnittliga årslönen för industrianställda i olika länder och motsvarande svenska. (Se diagram 2.)

Av tillgängliga data framgår att den svenska lönenivån efter det andra världskriget eller i varje fall år 1953 klart översteg lönenivån i jämförbara europeiska länder. Endast ett fåtal data har kunnat erhållas från slutet av trettiotalet. Enligt de osäkra data som föreligger tycks dock den svenska lönenivån för industrianställda vara klart högre än den finska och troligen även den norska samt möjligen nära nog i nivå med den tyska. (Jfr dock anm. i diagram 2 angående möjligheten att dessa länders löner underskattats.) Tyvärr saknas data över bland annat lönenivån i England, Frankrike och Nederländerna, vilkas lönenivåer då med tanke på den industriella utvecklingen kan förväntas ha överstigit den svenska. Om därför dateringen av omkastningen i lönerelationerna mellan Sverige och övriga Europa till det andra världskriget är svår att verifiera så står det dock klart att denna omkastning måste ha inträffat före år 1948 men samtidigt knappast före trettiotalets början.

Diagram 2. Årslön per anställd inom egentlig industri i olika länder i procent av motsvarande svenska 1939-1963.

Anm: Se följande sida.

Anm. till diagram 2

Huvudparten av data över årslönen per anställd har hämtats ur United Nations: The Growth of World Industry 1938-1961, National Tables, New York 1963 samt The Growth of World Industry 1953-1965, National Tables, New York 1967. Sådana uppgifter finns emellertid inte för Sverige åren 1939 och 1948. Dessa har därför framräknats på så sätt att genomsnittslönen inom egentlig industri för tjänstemän och arbetare var för sig uppskattats från SOS Lönestatistisk årsbok för Sverige 1948, Kungl. Socialstyrelsen, Stockholm 1950 (tabellerna 33,64 m fl), multiplicerats med antal anställda tjänstemän respektive arbetare, vilka data erhållits ur SOS, Industri berättelse för år 1939 (1948), Kommerskollegium, Stockholm 1939 (1948) och summerats. Lönesumman, som därvid erhållits, dividerades därefter med totala antalet anställda. - Flera ytterligare omständigheter försämrar precisionen i de relationer, som framgår av diagrammet. En sådan är att definitionen av egentlig industri avviker genom att t ex för vissa länder enbart industrier över fem anställda inkluderats i populationen. Begreppet anställd har vidare ej kunnat hållas enhetligt för alla länder. Slutligen var det inte möjligt att erhålla data för samma år för alla länder särskilt inte under mellankrigstiden. Om det kan antas att lönestegringar inträffade i varje land i slutet av trettio-talet så torde i diagrammet procentuppgifterna för Tyskland (år 1936) och Norge (år 1935) klart underskatta de verkliga relationerna år 1939 och i mindre utsträckning Kanada och Finland (år 1938). - För omräkningen till gemensam valutaenhet (dollar) har växelkurser eller på annat sätt erhållna "conversion factors" hämtats ur United Nations: Yearbook of International Trade Statistics 1966, New York 1968.

Trots bräckligheten i prövningen av hypotesen att en omkastning av Sveriges komparativa fördelar inträffade under det andra världskriget, skall den fortsatta diskussionen baseras på antagandet att så var fallet. Denna diskussion ägnas huvudsakligen åt vilka tänkbara effekter omkastningen haft på den industriella utvecklingen i Sverige under efterkrigstiden. Den tolkning, som ges, är emellertid i hög grad osäker genom att de empiriska antaganden som gjorts ej kunnat prövas på flera väsentliga punkter. För att belysa vilka andra tolkningsmöjligheter, som föreligger, men även för att renodla det problem, som skall diskuteras, ges därför först översiktlig framställning av några olika tänkbara effekter av omkastningen. Längre fram i framställningen tolkas därefter den faktiska utvecklingen.

Omkastningens tänkbara inverkan

Av diagrammen 1 och 2 framgår att det lönegap mellan svensk och europeisk lönenivå, som etablerats vid början av efterkrigstiden, i stort sett bibehållits fram till mitten av sextiotalet. Under antagande om en balanserad utveckling, kan det stabila lönegapet tolkas så att arbetsproduktiviteten i Sverige då stigit i takt med den i övriga Europa. En viktig bestämningsfaktor bakom denna produktivitet är mängden kapital per arbetare, dvs kapitalintensiteten. Andra bestämningsfaktorer är tillgången på andra produktionsfaktorer, kvaliteten och allokeringen av produktionsfaktorerna, förekomsten av skalfördelar osv., vilka faktorer för enkelhets skull kan inrymmas i den så kallade teknikfaktorn. Den slutsatsen kan således dras att utvecklingen av kapitalintensiteten och storleken på teknikfaktorn i Sverige respektive Europa tillsammans kunnat motivera skillnaden i svensk och europeisk arbetsproduktivitet. Det behöver därför inte nödvändigtvis vara fallet att kapitalintensiteten i Sverige varit större än i övriga Europa under hela perioden eller att teknikutvecklingen varit snabbare i Sverige. Inte heller kan den slutsatsen dras att t ex utvecklingen av kapitalintensiteten i relation till utlandets varit enhetlig för hela den betraktade perioden. Således kan arbetsproduktivitetsens parallella stegring i Sverige och Europa under en delperiod motiveras av en relativt större ökning av kapitalintensiteten men relativt lägre teknikfaktor i Sverige, medan under en delperiod motsatsen varit fallet.

En under varje år större arbetsproduktivitet i Sverige än i övriga Europa betyder naturligtvis inte heller att Sverige självständigt utvecklat ny och eventuellt kapitalintensivare produktionsteknik. Detta kan möjligen ha varit fallet inom den råvarubaserade industrin, men endast i mindre grad inom övrig industri. I stället kan det antas att Sverige liksom Europa i övrigt hämtade impulser till förbättringar av produktionstekniken i USA. Produktivitetens stabilitet över tiden mellan Sverige och Europa sammanhänger därför sannolikt med att svensk industri tidigare anpassat sin produktionsteknik till den amerikanska. Detta kan visserligen ofta ha varit en nödvändighet för att kompensera en högre lönenivå, men underlättades säkerligen också just av detta förhållande eftersom det är troligt att ny produktionsteknik ofta är mer kapitalintensiv än gammal.

Det hitintills förda resonemanget byggde på förutsättningen om en balanserad utveckling. Det kan emellertid hållas för troligt att detta antagande ej är uppfyllt för delar av efterkrigstiden. Eftersom faktorpriser, faktorproportioner m m i Sverige utvecklades självständigt från Europa under krigsåren så är det föga troligt att kapitalintensitet, resursallokering m m precis motiverade det lönegap som förelåg i början av efterkrigstiden. Utvecklingen under uppbyggnadsperioden i Europa innebar således inte enbart att Sverige för att kompensera existerande lönegap hela tiden måste förändra kapitalintensitet och teknikfaktor i takt med den europeiska utan även en anpassning mot den jämvikt som tvingades fram av den successiva liberaliseringen av handelshindren inom Europa.

Antagandet om initiell obalans ger uppenbarligen upphov till två tolkningsmöjligheter beroende av om skillnaden i svensk och europeisk lönenivå ej fullt ut eller mer än väl kompenseras av skillnaderna i arbetsproduktivitet. I det förra fallet krävs vid oförändrat lönegap att utvecklingen av kapitalintensitet och/eller teknikfaktorns storlek måste vara relativt snabbare respektive större än om initiell balans förelegat. Om man så vill så skulle Sverige i denna mening tvingas till en "catching-up" gentemot övriga Europa för att lönegapet skulle kunna upprätthållas. I det fall lönegapet mer än väl motiverades av ett motsvarande produktivitetensgap skulle i gengäld arbetsproduktiviteten i Sverige kunna stiga långsammare än i Europa, för att ej lönegapet ytterligare skulle utvidgas.

Att en obalanssituation förelåg alldeles efter kriget torde därför kunna antas. För tolkningen av utvecklingen är det emellertid viktigt att kunna konstatera både när en balans uppnåtts och hur denna uppnåtts, dvs

om utvecklingen mot balans skett relativt jämnt eller störts av en förvärrad obalans vid ett eller flera tillfällen. Det kan här vara tillräckligt att nämna att sådana störningar t ex kan ha uppkommit som en följd av de externbalanskriser, som inträffade under fyrtiotalet, eller av Koreakriget.

Det är emellertid här inte möjligt att precisera den exakta tidpunkt (t ex det år) då balans mellan lönegap och produktivitetsgap uppnåddes. Så mycket kan dock konstateras att vid slutet av 1950-talet, då liberaliseringen av handelshindren drivits relativt långt och de europeiska valutorna blivit konvertibla även gentemot dollarn, måste en sådan balanssituation antingen ungefärligen ha förelegat eller tvingat fram en snabb anpassningsprocess. I de flesta europeiska länder hade nämligen en sådan balans mellan efterfrågan och produktion uppnåtts att handeln över gränserna åter snarare kom att bestämmas av relativ konkurrenskraft än tillgång på god produktionskapacitet.

I den tidigare framställningen undveks med avsikt att benämna omkastningen en omkastning av faktorproportionen K/L . Detta motiveras inte enbart av att faktorprisrelationen lön/kapitalpris kan ha legat bakom omkastningen av de komparativa fördelarna utan även att andra konkurrensfördelar - som till viss del kan ha skapats av kriget - såsom tillgång på råmaterial och utbildad arbetskraft, en bättre resursallokering m m kan ha bidragit till omkastningen. När i det följande tolkningen av efterkrigstidens utveckling ges så måste i större utsträckning dessa faktorer diskuteras i samband med att marknadsrestriktioner, efterfrågestruktur och dylikt förs in. Analysen blir därför nödvändigtvis mer verklighetsanknuten, men samtidigt mer osäker eftersom bristen på data över utvecklingen av strategiska variabler är skriande.

En tolkning av omkastningens inverkan på industrins konkurrenskraft

I det förra avsnittet om omkastningens tänkbara effekter undveks att bedöma orsak och verkan mellan löne- och produktivitetsutvecklingen. I detta avsnitt blir i gengäld bedömningen av orsak och verkan central. Det har emellertid inte varit möjligt att i denna artikel beskriva efterkrigstidens utveckling som en process, där varje karakteristiska delperiod för delperiod placeras in i sitt kausala sammanhang i det ekonomiska förloppet. En anledning till att detta här ej kunnat genomföras är att det hittills framtagna statistiska materialet ej är möjligt att omarbета till enhetliga tidsperioder och till det periodval som här vore önskvärt att göra.

Den valda dispositionen är i stället att först tolka utvecklingen mot bakgrund av det underlag för bedömningen av svensk industris konkurrenskraft, som främst exportandelarnas utveckling på världsmarknaden, kan ge. För att undvika missförstånd så skall det påpekas att tolkningen går utöver vad enbart exportandelarnas utveckling implicerar. I senare avsnitt skall emellertid tolkningen ytterligare motiveras i samband med att framställningen görs mera detaljerad.

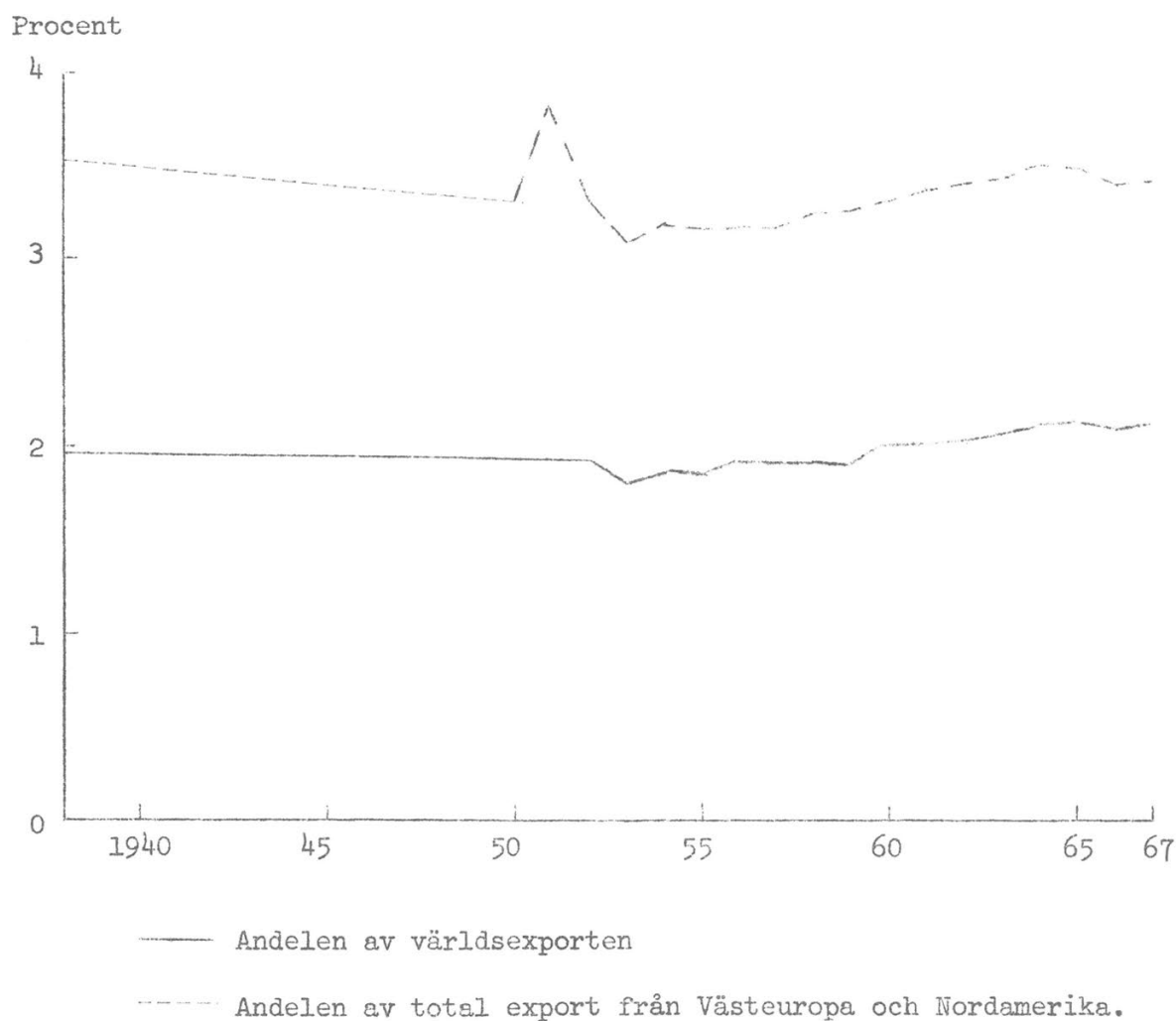
Utvecklingen av Sveriges exportandelar på världsmarknaden framgår av diagram 3. Den andel som är mest relevant i detta sammanhang är den svenska exportens andel av exporten från USA, Kanada och Västeuropa.¹⁾ Till skillnad från USA innebar inte den av kriget oförstörda ekonomin för Sverige att exportandelen omedelbart efter kriget var betydligt högre än i slutet av mellankrigstiden. År 1948 var denna andel 3,3 % mot 3,5 % år 1938. Den minskning av exportandelen som skedde under återuppbyggnadsperioden för den europeiska industrin innebar därför betydande marknadsförluster för svensk industri även jämfört med mellankrigstiden. År 1953, då andelen nådde sin lägsta nivå, gav marknadsförlusten en omkring 13 procent lägre export än om 1938 års marknadsandel kunnat upprätthållas. Efter förstnämnda år och speciellt starkt från slutet av femtiotalet steg exportandelen åter för att år 1964 i det närmaste uppnå 1938 års nivå.

Att nämnda andelsförluster ej endast var resultatet av strukturförändringar i världsexporten framgår av tabell 3, som visar de svenska exportandelarna av 16 länders export av för Sverige betydelsefulla varugrupper. Trots att en återhämtning skedde 1953-1957 så var andelsförlusterna för flertalet industriprodukter 1948-1957 betydande och trots den fortsatta återhämtningen 1957-1965 så kunde endast tre varugrupper av de nio i tabellen redovisade grupperna uppvisa större andelar år 1965 än år 1938. Följaktligen måste strukturutvecklingen i världsexporten ha gynnat svensk export eftersom den totala svenska exportandelen år 1965 i det närmaste var lika stor som år 1938 enligt diagram 3.

Den följande tolkningen av vad som legat bakom andelsutvecklingen på världsmarknaden blir, som ovan antytts, väl djärv med tanke på presenterade data. Det kan emellertid antas att den omständigheten att Sverige trots intakt produktionskapacitet efter kriget inte ens lyckades uppnå 1938 års marknadsandelar tyder på att det för stora delar av den svenska industrin ej var möjligt att konkurrera vid gällande priser på världsmarknaden. Till följd av att den europeiska industrin i stora delar var för-

1) Definitionen av Västeuropa framgår av UN: Yearbook of International Trade Statistics 1966, New York 1968.

Diagram 3. Den svenska exportens procentuella andel av världsexporten samt av Västeuropas och Nordamerikas totala export 1938-1967.

Källor: För exporten från Sverige, Västeuropa och Nordamerika 1938, 1948 samt 1950-57 United Nations Yearbook of International Trade Statistics 1959, New York 1961, åren 1958-66 respektive 1967 från 1966 respektive 1967 års motsvarande upplagor. För världsexporten överensstämmer källorna för samtliga år utom åren 1952, 1954-57, för vilka uppgifterna hämtats från 1961 års upplaga av nämnda Yearbook för att erhålla en ungefärlig enhetlighet i länderdefinitionen av "världen".

störd så måste denna bristande konkurrensförmåga främst gälla gentemot industrin i Nordamerika och andra utomeuropeiska stater. Gentemot dessa länder kan t ex omkastningen av faktorpriser ha varit starkare än vad omkastningen av faktorproportionen K/L kunde motivera. En ytterligare bidragande orsak kan vara att resursallokeringen till gällande faktorprisrelationer var dålig, vilket är sannolikt enbart av det skälet att den svenska ekonomin måste omställas från utrikeshandelskvoter på 15 à 18 procent strax före kriget till omkring en tredjedel av dessa under krigsåren.

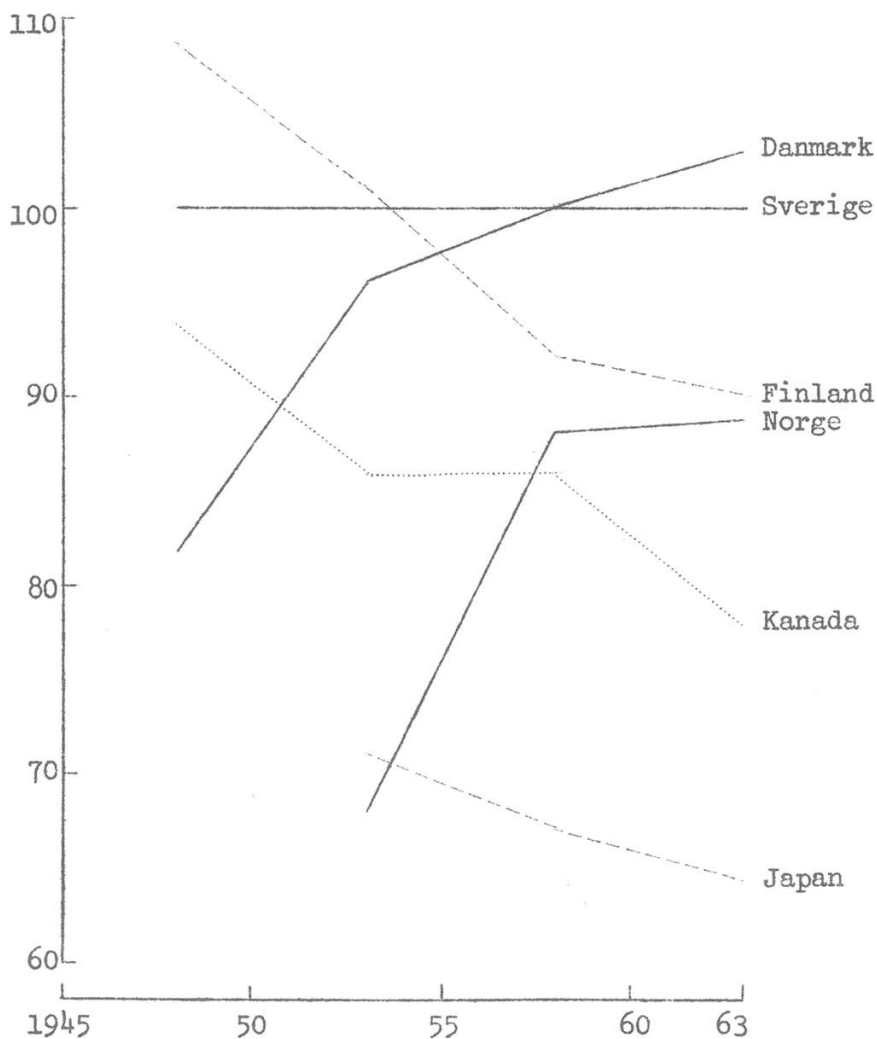
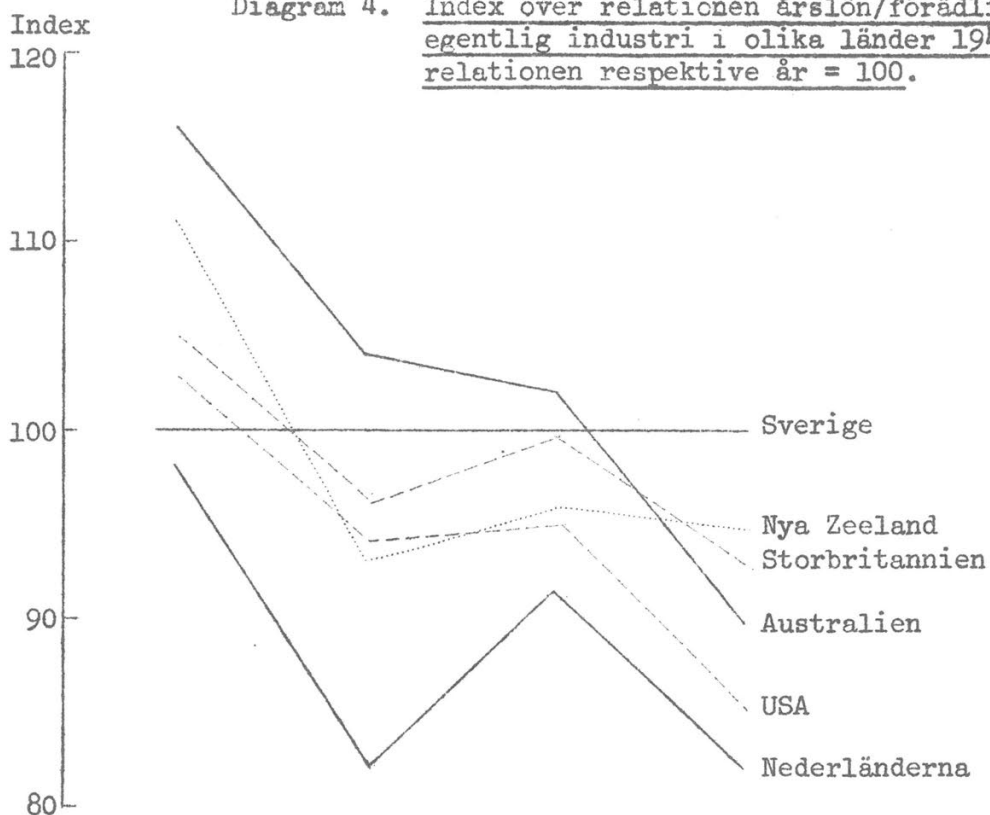
Tabell 3. Förändring av svenska varugrupsandelar i världsexporten mellan vissa år under perioden 1938-1965. Procentenheter.

Varugrupp	Förändring av Sveriges andel av resp varugrupp mellan åren		
	1938-1948	1948-1957	1957-1965
Pappersmassa	- 1,5	- 10,9	- 2,1
Papper, papp, varor därav	+ 6,7	- 5,2	+ 3,4
Järnmalm	+ 1,5	- 32,6	- 11,4
Järn och stål	- 2,3	- 2,6	+ 1,4
Arbeten av metall	+ 0,3	+ 1,0	- 0,3
Icke elektriska maskiner och apparater	- 0,7	- 1,1	+ 0,5
Elektriska maskiner, apparater o. materiel	+ 0,1	- 2,4	+ 0,3
Transportmedel	+ 0,3	+ 0,5	+ 0,9
Kemiska produkter	+ 0,3	- 0,9	+ 0,4

Källa: Ohlsson, Lennart, Utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige åren 1871-1966, Industriens Utredningsinstitut, Uppsala 1969. Världsexporten har uppskattats som summan av 16 länders export.

Med dessa antaganden om ojämvtiktssituationen efter kriget så kunde utvecklingen mot jämvikt ske antingen genom en starkare stegring av kapitalintensiteten, en förbättring av resursallokeringen, dvs en större teknisk faktor än utomlands eller via en utjämning av faktorprisrelationen. Om lönerelationer väl avspeglar faktorprisrelationer så har det sistnämnda alternativet uppenbarligen ej inträffat gentemot europeiska länder. Som framgår av diagram 2 över årslönen per anställd i olika länder skilde sig dock utvecklingen inom Europa från den mellan Europa och Nordamerika. Denna olikhet, som inträffade mellan år 1948 och år 1953, kan troligen hänföras till den europeiska devalveringen gentemot dollarn år 1949. Devalveringen kan ses som ett medel för att anpassa lönerelationerna mellan Europa och

Diagram 4. Index över relationen årslön/förädlingsvärde incm egentlig industri i olika länder 1948-1963. Den svenska relationen respektive år = 100.

Anm: Källorna är de publikationer av United Nations, som angivits i anslutning till diagram 2 ovan. Nedgången mellan år 1958 och år 1963 i Nederländernas relation kan i varje fall delvis förklaras av att förädlingsvärdet sistnämnda år till skillnad från tidigare (och från andra länder) värderades till marknadsvärde i stället för faktorkostnad.

Nordamerika till relationerna mellan respektive länders arbetsproduktivitet, dvs ett medel för att återställa jämvikt. För det aktuella problemet blir det viktigt att fastställa på vilket sätt jämvikten mellan relativa löner och arbetsproduktivitet påverkades i förhållande till Nordamerika och Europa. Minskningen av den svenska exportandelen fram till 1953, relativt oförändrade lönerelationer gentemot Europa samt en stark ökning av kvoten årslön/förädlingsvärdet i svensk industri i jämförelse med samma kvot i såväl Nordamerika som Europa (se diagram 4) antyder att den svenska konkurrenskraften försämrades från 1948 till 1953. Utvecklingen därefter tyder på en åter förbättrad konkurrenskraft.

En tolkning av vilken inverkan devalvering (och Koreakonjunkturen) hade på den svenska industrins konkurrenskraft är svår att ge och skall endast i korthet beröras i ett senare avsnitt. Låt mig i stället konstatera att en situation, som antyder att jämvikt förelåg, hade uppnåtts i slutet av femtiotalet. Detta antyds av den samtidiga existensen av balans i utrikeshandeln, konvertibilitet med dollar och europeiska valutor, liberaliserade handelshinder samt en god balans mellan produktionskapacitet och efterfrågan i Europa. Om en sådan jämvikt approximativt etablerats i slutet av femtiotalet, kan bland annat ökningen av exportandelarna därefter tyda på en förbättrad konkurrenskraft gentemot andra industrialiserade länder. Denna förbättring kan emellertid i varje fall delvis bero på den diskriminering i utvecklingen av handelshinder som EFTA medförde. Samtidigt innebar emellertid tullsänkningarna inom EEC en sämre konkurrenssituation för svensk industri med höjningarna av den yttre tullmuren på för Sverige traditionellt viktiga exportländer, dvs Tyskland och Benelux som ytterligare påbröd. Det kan därför inte uteslutas att utökandet av marknadsandelarna verkligen kunde genomföras på grund av en starkare förbättring av arbetsproduktiviteten i förhållande till lönen än i andra länder. Om detta varit fallet och då löneökningarna snarare varit större i Sverige än utomlands (se diagram för perioden 1959-1967) så torde en relativt stark produktivitetstillväxt ligga bakom detta fenomen. I enlighet med den tidigare framställningen så kan en relativt stark arbetsproduktivitetstillväxt hänföras till en relativt stark ökning av kapitalintensiteten och/eller en relativt hög teknikfaktor.

Den tolkning av omkastningens betydelse, som givits i detta avsnitt, skall ytterligare utvecklas i två följande avsnitt. Huvudintresset i det första av dessa avsnitt blir att diskutera utvecklingen av kapitalintensitet och faktorer bakom teknikfaktorn i Sverige och om möjligt jämföra med motsvarande utveckling utomlands.

Utvecklingen av kapitalintensitet och teknikfaktor

Enligt tolkningen i föregående avsnitt kunde utvecklingen från andra världskrigets slut fram till slutet av femtiotalet karakteriseras som en utveckling mot balans i löne- och arbetsproduktivitetsrelationer gentemot utlandet medan tiden därefter präglades av en relativt balanserad utveckling av löner och produktivitet. Under den förstnämnda delperioden specificerades obalansen till att lönegapet gentemot Europa och Nordamerika var för stort respektive för litet med hänsyn till motsvarande arbetsproduktiviteter. Utvecklingen mot jämvikt torde därför ha skett genom en förändring antingen av lönegapet eller av produktivitetsrelationerna. För perioden fram till slutet av femtiotalet i sin helhet tycks det förra inte i någon större utsträckning ha varit fallet. Min hypotes är därför att obalansen pressat fram en anpassning av arbetsproduktiviteten i Sverige och att denna anpassning främst tycks ha skett via en snabb stegring av kapitalintensiteten.

Uppgifter på kapitalintensiteten i Europa och Nordamerika är svåra att erhålla. De data som här presenteras (se tabell 4) avviker därför på tre sätt från vad som varit önskvärt. För det första så har för Europa och Nordamerika uppgifter på förändringen av kapitalintensiteten erhållits för hela sektorn "privata och offentliga företag" och ej enbart för industrin. För det andra överensstämmer ej periodindelningen med den ideala och för det tredje finns inga uppgifter för Sverige i den källa som använts för övriga länder. I stället har förändringen av kapitalintensiteten inom svensk industri fått uträknas genom avläsning av ett diagram av Lars Lundberg.¹⁾ Allt detta ställer naturligtvis jämförelsen mellan Sverige och andra länder i tvivelaktig dager. Då utvecklingen av kapitalintensiteten inom jordbruk och samfärdsel i Sverige tycks ha varit väl så stark som inom industrin under perioden 1946-1965 enligt Lundberg¹⁾ så betyder kanske inte den bristande överensstämmelsen mellan sektorer att nedanstående resonemang ställs på huvudet.

Med utgångspunkt från nämnda diagram har den årliga procentuella ökningen av kapitalintensiteten inom svensk industri beräknats till

	Procent
1946-1950	4,4
1950-1955	5,3
1955-1962	4,7
1950-1962	5,0

Dessa procenttal är naturligtvis med hänsyn till beräkningsmetoden mycket osäkra. En jämförelse med tabell 4 antyder emellertid att ökningen av ka-

1) Se Lundberg, Lars, Kapitalbildningen i Sverige 1861-1965, Industriens Utredningsinstitut, Uppsala 1969.

Tabell 4 Genomsnittlig årlig tillväxttakt av nettokapitalstocken per anställd inom privata och offentliga företag i olika länder 1950-1962

	1950-1962	1950-1955	1955-1962
USA	2,6	3,0	2,3
Nordvästeuropa	4,1	3,1	4,8
Belgien	2,4	2,1	2,5
Danmark	5,0	5,3	4,7
Frankrike	4,2	3,6	4,7
Tyskland	4,8	3,1	6,0
Nederländerna	3,9	2,6	4,9
Norge	4,9	5,3	4,6
Storbritannien	3,5	2,5	4,2
Italien	3,5	2,3	4,2

Källa: Tabellen har i sin helhet hämtats ur Denison, E (se not ovan), tabell 12-3, s. 139.

pitalintensiteten 1950-1955 kan ha varit relativt stark i Sverige både i jämförelse med USA och andra europeiska länder. För perioden 1946-1950 finns inga data presenterade i nämnda tabell. Knappheten på kapitalvaror av olika slag i stora delar av Europa samt den stora arbetslösheten vid krigsslutet ger dock stöd för antagandet att ökningen av kapitalintensiteten under nämnda period i genomsnitt för dessa länder var lägre än under perioden 1950-1955. Detta antagande innebär sannolikt att kapitalintensitets ökning i Sverige i slutet av fyrtioalet var starkare än inom övriga Europa.

Enligt denna visserligen otillfredsställande jämförelse så kan det antas att strävandena under större delen av perioden fram till slutet av femtiotalet att motivera den relativt höga lönenivån i Sverige med en högre arbetsproduktivitet huvudsakligen skedde via en ökning av kapitalstocken per anställd. Detta kan i sin tur åtminstone delvis tillskrivas den omständigheten att antalet anställda ökade långsammare i Sverige än i andra länder.

Data över teknikfaktorn eller dess bestämningsfaktorer har ej kunnat erhållas för Sverige och övriga Europa. Uppskattningar av teknikfaktorn för verkstadsindustrin i Sverige visar dock en betydligt större teknikfaktor 1959-1967 än för perioden 1950-1966. Detta kan visserligen motsvaras av ett liknande förhållande i andra industriländer men också vara ett tecken på en självständigt snabbare förbättring av t.ex. resursallokeringen i Sverige under sextiotalet än under femtiotalet. Min hypotes, som i det följande skall motiveras, är att medan lönegapet gentemot Europa fram till slutet av femtiotalet tvingade fram en relativt stark ökning av kapitalintensiteten i Sverige så motiverades lönegapet åren 1959-1967 främst genom en snabbt förbättrad resursallokering.

Flera orsaksfaktorer till denna skiftning i betydelsen av olika bestämningsfaktorer bakom arbetsproduktiviteten kan anges. En sådan är att avslöjandet av en i stort sett exogent bestämd omkastning av komparativa fördelar normalt sett ej sker omedelbart efter omkastningen för hela den konkurrensutsatta sektorn av ekonomin. Eftersom dessutom svensk industri hade ett initieellt försprång framför delar av den europeiska industrin genom oförstörd produktionskapacitet efter kriget så tenderade avslöjandet att ytterligare fördröjas. Devalveringen år 1949 och prisutvecklingen inom vissa näringsgrenar under Koreakonjunkturen kan ytterligare ha fördröjt avslöjandet och dessutom försvårat strukturomvandlingen genom att möjliggöra

fortsatt produktion i på lång sikt ineffektiva branscher och företag. Den senare effekten kan dessutom ha förstärkts av regleringen av kapital- och byggnadsmarknaderna, vilka regleringar inte mildrades förrän i slutet av femtiotalet. Förlusten av marknadsandelar utomlands och ett efter Korea-konjunkturen dåligt kapacitetsutnyttjande fram till slutet av femtiotalet kan vara tecken på en dålig resursallokering under denna period.

En ytterligare anledning till en snabbare reallokeringsprocess i Sverige efter 1950-talets slut är naturligtvis att liberaliseringen av handelshinder verkar i den riktningen att handelsstrukturen i allt större utsträckning måste motiveras av effektivitet i produktion snarare än artificiella bindningar. Bildandet av EFTA kom naturligtvis både att avslöja ineffektiva företag och visa på expansionsmöjligheter för effektiva företag. Integrationen inom EEC tvingade också fram en liknande konfrontation även om anpassningen till EEC delvis kom att ske genom en flyttning av produktionen innanför tullmuren.

Det kanske tydligaste tecknet på en ökad takt i strukturomvandlingen från slutet av femtiotalet är den då markant stegrade nivån i antalet fusioner.¹⁾ Andra tecken är inte lätta att empiriskt finna t.ex. om företagsdödligheten har varit större under sextiotalet, om spridningen av ny teknik (främst från USA) då varit snabbare eller haft en större utbredning. Trots denna bristande prövning accepteras dock hypotesen om en starkare strukturomvandling efter slutet av femtiotalet och att denna omvandling var en konsekvens av förändrade komparativa fördelar och därefter relativt små handelsrestriktioner.

Enligt ovan redovisade data över kapitalintensitetens ökning i olika länder så steg denna relativt medelmåttigt i Sverige under perioden 1955-1962. Om denna trend fortsatte under sextiotalet trots en historiskt sett osedvanligt hög bruttoinvesteringsskvt i produktionen så kan den internationellt sett måttliga tillväxten i kapitalintensiteten möjligen hänföras till en då ökad skrotning, vilken kan ses som ett resultat av strukturomvandlingen.

I den tidigare framställningen har diskussionen om omkastningens effekter berört kapitalintensitet och allmänna faktorer bakom teknikfaktorn. Vid en exogent betingad omkastning av de komparativa fördelarna kan emellertid ske betydande förändringar i varustrukturen i utrikeshandel och produktion tillsammans med förändringar av storleksstrukturen av företagen. Huruvida så varit fallet i Sverige eller ej behandlas i det följande avsnittet.

1) Se Rydén, B, Fusionsfacit 1968, Industriförbundets tidskrift 1969:1.

Omkastningens effekter på handels- och produktionsstrukturen i Sverige

Ovan har hävdats att omkastningen av Sveriges komparativa fördelar inträffade under det andra världskriget som en följd av de extrema effekter detta krig hade på många europeiska länders ekonomier snarare än som en följd av den inhemska ekonomiska utvecklingen i Sverige i relation till utlandet under relativt normala fredsförhållanden. Denna hypotes har viktiga implikationer på produktions- och utrikeshandelsstrukturens förändring från mellankrigs- till efterkrigstiden. Den mest drastiska förändringen skulle vara om tidigare importkonkurrerande produktion övergick till att bli konkurrenskraftig exportproduktion och vice versa. Att så inte tycks ha blivit fallet på relativt aggregerad nivå framgår av tabellerna 1 och 5. I stort sett har samma huvudtyper av produkter dominerat exporten under mellankrigs- och efterkrigstiden. Detta kan betyda att kapitalintensiteten för Sverige inte varit någon utslagsgivande konkurrensfaktor, att produktionstekniken förändrats från relativt arbetsintensiva till relativt kapitalintensiva metoder eller att jämförelsen helt enkelt utförs på alltför aggregerad nivå.

Tabell 5 Exporten från några industribranscher i procent av total export åren 1946, 1956 och 1966

Varugrupp	1946	1956	1966
Malm	5,1	10,1	5,1
Stångjärn, tackjärn, valsverksprodukter	5,8	8,9	11,2
Trävaror	10,5	12,6	6,9
Papper och massa	37,2	26,9	20,3
Verkstadsprodukter	26,0	28,8	41,1

Det kan nu vara skäl att diskutera vilka möjligheter enskilda industrier haft för att nå en framgångsrik anpassning till de nya komparativa fördelarna. Omkastningen av faktorprisrelationen innebar troligen inom varje industri en tendens att söka motivera den högre kvoten lön/kapitalpris med en högre kapitalintensitet. Om produktionstekniken är given och av den karaktären att en entydig rangordning med avseende på kapitalintensiteten kan göras oavsett faktorprisrelationen lön/kapitalpris så är normalt substitutionen av kapital för arbetskraft inte nog för att tidigare exportindustrier även efter omkastningen kan förbli konkurrenskraftig exportindustri. Endast om kapitalintensiteten initiiellt ej var den utslagsgivande faktorn bakom klassificeringen av export- och importkonkurrerande industrier kan denna substitution vara tillräcklig. Så kan exempelvis bli fallet för en råvaruproducerande industri, där kapitalet är en med råvaran komplementär produktionsfaktor och där råvaran är den utslagsgivande konkurrensfaktorn. En omkastning innebär då att råvaruindustrin kommer att tillämpa produktionsmetoder som även gentemot utländsk råvaruindustri framstår som relativt kapitalintensiva.

Normalt är emellertid inte denna anpassning till högre kapitalintensitet i produktionen tillräcklig, varför en omvandling av produktionsstrukturen kan förväntas. Denna kan visserligen resultera i att tidigare exportbranscher krymper relativt sett och blir importkonkurrerande och vice versa, men denna tendens kan som visats ej på aggregerad nivå märkas för Sverige. I stället torde en strukturomvandling ha ägt rum inom industribranscherna genom produktbyten, fusioner, nedläggningar av företag som påverkade branschernas storleksstruktur i riktning mot längre produktionsserier. Dessa möjliggör dels ett bättre utnyttjande av skalfördelar, dels en övergång till de mer kapitalintensiva produktionsmetoder, som utökningen av produktionsskalan normalt leder till.

Inte heller denna förändring av storleksstrukturen torde emellertid ha varit tillräcklig för stora delar av svensk industri. En anledning till detta är att storleken på hemmamarknaden till stor del bestämmer anläggningsstorleken och att den svenska hemmamarknaden är relativt liten. Utnyttjandet av skalfördelar vid given produktionsteknik kan därför förväntas vara mindre inom många svenska företag än hos företagens utländska konkurrenter. Detta har nödvändiggjort en stark förändring av produktstrukturen inom företagen. En möjlighet, som utnyttjats av stora delar av svensk industri, är en utflyttning av produktionen av varor med relativt arbets-

intensiv produktionsteknik till dotterbolag i utlandet. En alternativ väg har varit nedläggning av produktionen av sådana varor och ingående av samarbetsavtal med inhemska eller utländska produkter, te.x. för att upprätthålla tillräcklig bredd i kundsortiment.

Inom t.ex. verkstadsindustrin har dock inte kapitalintensiteten i produktionstekniken varit det främsta kriteriet på vilka produkter, som kom att utväljas för fortsatt produktion. Närheten till producenter av högkvalitativt stål, tillgången på högt utbildade arbetare¹⁾ m.m. har inom delar av denna industri lett till en allt starkare specialisering på produkter, som kräver hög materialkvalitet och hög precision i produktionen. Denna senare typ av anpassning har främst utmärkt de delar av verkstadsindustrin, som producerar halvfabrikat och kapitalvaror till annan industri.

Inom annan industri har delvis andra anpassningsvägar valts. Detta gäller t.ex. Volvo, Electrolux och andra producenter av varaktiga konsumtionsvaror, men även delar av konfektionsindustrin, livsmedelsindustrin m.fl. Dessa har utnyttjat den omständigheten att Sverige är ett höginkomstland och specialiserat sig på produkter (och produktkvaliteter) med sannolikt hög inkomstelasticitet och/eller låg priselasticitet. Detta har emellertid samtidigt inneburit att hemmamarknaden, trots att den varit relativt stor per capita räknat genom hög inkomstnivå, varit alltför liten volymmässigt, vilket nödvändiggjort export till andra länder. Denna export har också underlättats av att konkurrensen inom dessa produktsortiment (eller produktkvaliteter) varit mindre hård helt enkelt genom att utländska konkurrenter valt att producera produkter med större volym på hemmamarknaden. En specialisering på varor (eller varukvaliteter) med förhållandevis små hemmamarknader, vilka varor därför inte ofta produceras av många företag, har för övrigt varit ett karakteristiskt drag även inom andra delar av industrin, t.ex. järn- och stålindustrin.

1) I en undersökning av Donald Keesing (se Kenen, P, Lawrence, R (ed.), The Open Economy, essays on International Trade and Finance, New York 1968) där visserligen amerikanska data över arbetskraftens skicklighet (labor skills) inom olika branscher tillämpades på bland annat svensk export- och importstruktur år 1962, visade sig Sverige vara "nettoexportör" av "skill"-klasserna maskinister, elektriker o.d. samt annan utbildad manuell arbetskraft. Såväl av klasserna ingenjörer, tekniker, företagsledare o.d. som kontorspersonal och utbildade arbetare erhöll däremot Sverige en "nettoimport". Om rangordningen av industribranscherna vad avser "labor skill" är densamma i Sverige som i USA indikerar dessa siffror att en internationellt sett relativt hög lönenivå i Sverige reflekterar den relativt höga utbildningsnivån hos svenska arbetare.

3. Den mera balanserade situation, som etablerats mot slutet av femtio-talet, ledde till en strukturomvandling inom den konkurrensutsatta delen av industrin. Genom den relativt lilla svenska hemmamarknaden, tillgången på råmaterial, relativt god tillgång på högt utbildad arbetskraft samt höga inkomster per capita kom specialiseringsprocessen inom svensk industri under denna tid att avvika från vad kapitalintensiteten som enda kriterium skulle ha tenderat medföra.

En viktig fråga att ta ställning till vid en bedömning av den framtida utvecklingen är om en relativ balans nu råder mellan faktorpriser å ena sidan och faktorproportioner, resursallokering m.m. å den andra sidan. Det är visserligen möjligt att så är fallet men denna balans kan visa sig vara mycket känslig. Ett tecken som antyder att så är fallet är tendenserna till obalans i betalningsbalansen 1965-1966 genom handelsbalansens utveckling samt de samtidiga förlusterna av exportandelar på världsmarknaden. Den interna och externa balansen kan således vara mycket känslig för en extremt dålig konjunkturpolitik, för mycket starka löneökningar eller dylikt. Samtidigt innebär även liberaliseringen av handelspolitiken genom den s.k. Kennedyrundan och etablerandet av en arbetsintensiv industri i många låginkomstländer att den svenska industrin tvingas till strukturomvandlingar i framtiden såväl gentemot USA och Kanada som gentemot Europa och utvecklingsländerna. Stabilitet i tullnivåer o.d. gentemot de sistnämnda innebär dessutom att svensk industri tidigare än annan europeisk industri tvingas till en anpassning av produktionen. Detta kan visserligen ställa till balansproblem, men underlättar samtidigt ett upprätthållande av lönerelationerna gentemot Europa. Valet av ekonomisk politik och lönepolitiken hos arbetsmarknadsorganisationerna blir således av central betydelse för hur lönegapet i framtiden kommer att utvecklas. En blick på utvecklingen av lönegapet mellan Europa och USA åren 1959-1967 (se diagram 1) ger vid handen att detta alltmer minskat. Om denna trend även i framtiden är stabil så kommer detta lönegap att så småningom elimineras. Detta kommer möjligen att leda till en ny utveckling av lönerelationerna gentemot andra industriländer, då Sverige med nuvarande trend först i Europa kommer att sluta lönegapet gentemot USA. En möjlighet är då att löneökningarna i Sverige och USA kommer att bli av samma storleksordning så att även lönegapet mellan Sverige och övriga Europa kommer att minska och slutligen försvinna. Att denna möjlighet kan bli en realitet talar den omständigheten för, att stora delar av svensk industri kunnat

motivera sistnämnda lönegap genom att tidigare än övrig europeisk industri introducera effektivare produktionsteknik och nya produkter från USA. Endast vid en mycket fördelaktig specialisering kan det tänkas att Sverige med samma anpassningsmetod efter det att genomsnittslönen i Sverige uppnått den i USA även passerar den amerikanska genomsnittliga lönenivån. Detta skulle då också kunna innebära att lönegapet gentemot Europa ytterligare en tid bibehålls.

Andra omständigheter än en allmänt mycket gynnsam specialisering kan medverka till ett upprätthållande av lönegapet gentemot Europa och skapandet av ett nytt gentemot USA. Tillgången på unika produktionsfaktorer t ex råmaterial kan vara en sådan omständighet. Mycket talar emellertid för att utbildningsnivån kan bli en mer betydelsefull konkurrensfaktor i en sådan situation. Inte nog med att en relativt hög utbildningsnivå hos arbetare och tjänstemän kan leda till en sådan gynnsam specialisering, som ovan nämndes, den kan även skapa möjligheter för delar av den svenska industrin till en större utveckling av produktionsmetoder och produkter. Med rätt val av produkter behöver inte en liten produktionsskala mätt med antal anställda eller dylikt utgöra en restriktion på forskningskapaciteten inom svensk industri.

Lika viktig som utbildningspolitiken tycks bli inte endast av skäl som berörts ovan så kan emellertid valet av integrationspolitik för den framtida utvecklingen bli av central betydelse. En fullständig integrering med Norden, där Danmark och Norge enligt diagram 1 har den näst efter Sverige högsta lönenivån i Europa, behöver inte innebära att tendenserna i strukturomvandlingen av svensk industri förändras. Dessutom skulle riskerna med en stark specialisering kunna minskas dels genom skapandet av en större hemmamarknad för nordisk industri, dels genom att språk, gemensam kultur m m skulle kunna underlätta en samordning av utbildningspolitiken i Norden. Marknadsstorleken skulle med andra ord kunna vara tillräcklig för en hög utbildningsnivå inom flertalet för ekonomisk tillväxt viktiga områden, t ex inom kemi, elektronik och atomkraft.